

הסכת ושמע

בסגר הראשון של הקורונה הייתה שאלה אחת שנשאלתי יותר מכל שאלה אחרת: מה עם התפילה? דווקא כשאנחנו זקוקים לה במיוחד נבצר מאיתנו להשתתף בתפילה בציבור. התפילות המקודשות ביותר שלנו, ה"דברים שבקדושה", הן קהילתיות. הן מצריכות מניין. הרמב"ם והרמב"ן נחלקו בשאלה אם במקורה ובמהותה מכוונת מצוות התפילה ליחיד או לקהילה; אך אין ביניהם מחלוקת באשר לחשיבות ולערך של תפילה בציבור, לתפילה שלנו כחלק מקהילה. כך עומדים אנו, כיהודים, בפני האל: "כאנחנו" יותר מאשר "כאני". איך אם כן נאמן את רוחנו בלי הממד הקהילתי הזה?

תשובתי הייתה שאכן נפער בחיינו חלל גדול. אין שום טעם להפחית בערכו של הַסֵּר. כדברי רבי יהודה הלוי בספר הכוזרי, תפילת היחיד דומה להתגוננות באמצעות בניית חומה סביב הבית הפרטי – ואילו תפילה בציבור דומה לבנייה משותפת של חומה סביב העיר. חומת העיר מגינה על כולם, לא רק עליי¹. יתרה מכך, כשאני מתפלל לעצמי אני עלול להתפלל תפילה אנוכית ולבקש דבר-מה שיועיל לי אך אולי יזיק לאחרים. אם אני מוכר גלידה ארצה שהשמש תזרח, אבל אם אני מוכר מטירות ארצה שירד גשם. בתפילה הקהילתית אנו מבקשים לא את הטוב הפרטי אלא את הטוב המשותף.

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

התפילה בציבור לא רק מבטאת את הקהילה אלא אף בונה אותה. משום כך יש מחיר פסיכולוגי לסגר. אנחנו יצורים חברתיים, לא יחידניים. רוב-רובנו משתוקקים לחברה. כל פלאי זום, סקיפ, יו-טיוב, פייסבוק-לייב, וואטסאפ ופייסטיים אינם יכולים לפצות על אובדן הדבר האמיתי: המפגש פנים אל פנים.

אך עם כל זאת, יש גם דבר שהרווחנו מתפילת היחידים הכפויה. בתפילה בציבור אנו צריכים להתאים את עצמנו למהירות של הקהילה. קשה להאט את הקצב במידה המאפשרת להרהר באריכות בתפילה מן התפילות – במשמעותה, בניגונה, במקצבה ובמבנה שלה. התפילה היא מארג-גומלין של דיבור והקשבה; אך התפילה בציבור מחייבת אותנו תדיר לצמצם את ההקשבה מפני הדיבור. הסגר אפשר לנו להקשיב יותר לשירה ולשוועה שבתפילות עצמן. והתפילה עניינה הקשבה, לא רק דיבור.

בעל ה'בית יעקב', הרב יעקב ליינר, בנו של בעל 'מי השילוח' מאיוביצ'ה, באחד ה"מאמרים על התורה" שלו בספרו זה, מעלה אבחנה חשובה בעקבות הביטוי "הסכת ושמע" המופיע בפרשתנו: "הַסֵּכַת וְשָׁמַע יִשְׂרָאֵל, הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיִיתָ לְעַם לֵה' אֱ-לֹהֶיךָ" (דברים כז, ט). לדבריו, יש הבדל מהותי בין מה שמלמד אותנו חוש הראייה למה שמלמדנו חוש השמיעה. אנחנו רואים את פני השטח של הדברים, את החיצוניות שלהם. ואילו השמיעה מלמדת אותנו על הפנים, על "עומק כל דבר"².

דבריו זוכים להד בדבריו של חוקר טכנולוגיות התקשורת הנודע וולטר ג' אונג, בן זמננו. "בהשוואה לשאר החושים, לחוש השמיעה יש יחס מיוחד לפנימיות", כתב אונג. "יחס זה חשוב כי הוא נוגע ללב המודעות האנושית והתקשורת האנושית"³. כלומר באמצעות הקול, ובפרט הדיבור וההקשבה, אנו נחווים זה אצל

זה כסובייקטים ולא כאובייקטים. בהקשבה אנו פוגשים את ממד העומק של המציאות.

כשאנחנו מקשיבים, המעורבות האישית שלנו רחבה הרבה מעבר למעורבותנו כשאנו רק צופים. זוהי אחת התכונות המיוחדות של התנ"ך. אלוהים בורא את העולם בדיבור. הוא מתגלה לעמו במילים. הוא כורת איתם ברית בדיבור. החומש האחרון בתורה, המסכם אותה, קרוי דברים, במונח של מילים. אונג מציין שבעברית "דבר" הוא דיבור וגם התרחשות, משהו שיוצר מומנטום היסטורי. אם הדבר הגדול ביותר שאלוהים עושה הוא לדבר, כי אז הדבר הגדול ביותר שאנו יכולים לעשות הוא להקשיב.

ישנו גם הבדל בין שמיעה להקשבה, אף כי בעברית המקראית הפועל שמ"ע מציין את שתיהן. השמיעה סבילה, ואילו ההקשבה פעילה. כדי לשמוע אין צורך להתרכז – אך ההקשבה דורשת ריכוז. אנו אפילו מציינים ריכוז זה במילה "קשב". המקשיב צריך להתמקד בזולתו ולהיפתח אליו. לפגוש אדם שבאמת מקשיב לנו הוא מן המתנות היקרות ביותר שאנו עשויים לקבל. זה דבר נדיר, לצערנו. בדרך כלל, בשעת שיחה המחשבה איך לענות מעסיקה אותנו כל כך שאנו לא באמת מתעמקים בדבריו של בן שיחנו.

כך הוא גם בתפילה. היה מי שהגדיר את התפילה כהקשבה לאלוהים המקשיב לנו.

בתנ"ך יש כמה סיפורים מאלפים על הקשבה. קחו לדוגמה את הסיפור הטעון של גנבת ברכות עשו בידי יעקב. הראייה

מנוטרלת בסיפור הזה. יצחק זקן ועיניו כהו. ועדיין מציק לו הספק שמא מי שעומד לפניו אינו עשו. הוא משתמש במגוון חושים. הוא טועם את האוכל שבנו הגיש לו. הוא מריח את בגדיו. הוא ממשש את ידיו. והוא שומע וקובע: "הקל קול יַעֲקֹב וְהַיָּדִים יְדֵי עֶשָׂו" (בראשית כז, כב). כמה סבל יכול היה להיחסך לו שעה יצחק למשמע אוזניו ולא לעדות השקר של חושי הטעם, הריח והמגע!

שמות שלושת בניו הראשונים של יעקב, כולם קריאות להקשבה מצד אימם לאה. לראשון קראה ראובן "כִּי אֶמְרָה: כִּי רָאָה ה' בְּעֵנָי, כִּי עָתָה יֵאָהֲבֵנִי אִישִׁי". לשני נתנה את השם שמעון, "כִּי שָׁמַע ה' כִּי שָׁנוּאָה אָנֹכִי וַיִּתֶּן לִי גַם אֶת זֶה". לשלישי קראה לוי, "וַתֹּאמֶר: עָתָה הִפְעַם יִלְוֶה אִישִׁי אֵלַי, כִּי יִלְדֹתִי לוֹ שְׁלֹשָׁה בָנִים" (בראשית כט, לב-לד). האם יעקב הקשיב לשוועותיה? איננו יודעים. אבל על פי פשוטו של מקרא, לא. וברכות יעקב לבניו ערב מותו מלמדות כי יחסיו עם שלושה בנים אלה היו עכורים.

ישנה גם הבחירה המשונה במשה כמי שיישא לנצח את דבר ה' באוזני ישראל. משה טען שוב ושוב שלא איש דברים הוא; שהוא ערל שפתיים. שמא אחד הדברים שהתורה מבקשת ללמדנו כאן הוא שמשה שהתקשה לדבר למד להקשיב. כי אכן, משה שמע את ה' היטב מכל אדם בהיסטוריה.

לאותו מקום, הר חורב, כעבור דורות רבים, הגיע אליהו הנביא אחרי ניצחונו המרהיב על נביאי הבעל בהר הכרמל, עת הוריד ה' לבקשתו אש מן השמיים. בהר חורב הראה ה' לאליהו רוח משברת הרים, ואחריה רעש אדמה, ואחריו אש, אבל ה' לא

נמצא בהם. ה' נמצא לאליהו במה שבא אחרי אלו, ב"קול דממה דקה". על פי פירוש שהצעתי, הכוונה לקול שיכול לשמוע רק מי שמקשיב.

ולבסוף, הרי לנו הפסוקים המפעימים במזמור יט בתהילים שאנו אומרים בתפילת שחרית בשבת – "הַשְּׁמַיִם מְסַפְּרִים כְּבוֹד אֱלֹהִים, וּמַעֲשֵׂה יְדָיו מְגִיד הֶרְקִיעַ. יוֹם לַיּוֹם יְבִיעַ אִמְרָה, וְלַיְלָה לְלַיְלָה יִחְנֶה דְעֵת", אף כי "אֵין אִמְרָה וְאֵין דְּבָרִים, בְּלִי נְשִׁמָּע קוֹלָם". הבריאה שרה שיר לכוראה, ואנו יכולים לשמוע אותה אם אנו מקשיבים רוב קשב. פסוקים אלה עלו בדעתי בימי הסגר, כאשר רעשי התנועה ברחוב כמעט נדמו, ושאוֹן המטוסים ממעל חדל לחלוטין, ויכולנו לשמוע את שירת הציפורים ואת יתר קולות הטבע בחדות שאיני זוכר כמותה.

ההקשבה היא מוטיב מרכזי בנאומי משה בספר דברים. השורש שמ"ע מופיע בחומש הזה 92 פעם, מספר מדהים ממש. וזה הדבר שאני מקווה שהרווחנו מתקופת הבידוד המעיקה: את היכולת להאט את תפילותינו ולהקשיב להן, ולהניח לפיוטיות שבהן לטפטף אל פנימיותנו, לעומקים שאין היא מגיעה אליהם בימי שגרה.

רבי יעקב ליינר, שבהרהוריו על השמיעה פתחנו את מסענו זה, אמר על חודש אב שהוא זמן שבו קשה לראות את נוכחות ה'. שני מקדשים נחרבו לנו בחודש זה. נראה היה לאומות העולם כאילו עזב אלוהים את עמו. אבל דווקא כאשר קשה לראות את השכינה, אנחנו יכולים להתמקד בהקשבה.⁴ אני מאמין שההקשבה היא אמנות, ואפילו אמנות גדולה. היא פותחת אותנו אל אלוהים, אל בני אדם אחרים, ואל גילויי יופיו

של הטבע. אחת המתנות שנותנת לי העת המוזרה והקשה הזאת היא היכולת להתפלל בקצב שלי, להקשיב לתפילות ולתת להן לדבר אליי. התפילה בנויה מהקשבה כשם שהיא בנויה מדיבור. והאמונה עצמה היא היכולת לשמוע את המוזיקה שמתחת לקליפת הרעש.

- 1 ספר הכוזרי, מאמר שלישי, יט.
- 2 בית יעקב ד, תורה ומועדים, ראש חודש מנחם-אב, קלא.
- 3 Walter J Ong, *Orality and Literacy: the technologizing of the word*, Routledge, 1982, 71.
- 4 רעיון זה נמצא גם בחיבור מוקדם הרבה יותר, ספר יצירה. הוא מובא אצל רבי צבי אלימלך מדינוב, בני יששכר, מאמרי חודשי תמוז ואב, מאמר א, ג. אני מודה למר דוד פריי, רשם בית הדין של לונדון, על שהביא מקור זה לתשומת ליבי.